Časopis pro pěstování matematiky

František Kadeřávek

O plochách se snadno stanovitelnými křivkami největšího spádu vzhledem k dané rovině

Časopis pro pěstování matematiky, Vol. 78 (1953), No. 4, 341--346

Persistent URL: http://dml.cz/dmlcz/108700

Časopis pro pěstování matematiky, roč. 78 (1953)

O PLOCHÁCH SE SNADNO STANOVITELNÝMI KŘIVKAMI NEJVĚTŠÍHO SPÁDU VZHLEDEM K DANÉ ROVINĚ

FRANTIŠEK KADEŘÁVEK, Praha.

(Došlo dne 18. května 1953.) DT: 515.2

Při výkladech o křivkách největšího spádu vzhledem k dané rovině bývá používáno zpravidla triviálních příkladů. V následujícím bude poukázáno na jednoduché plochy, které dávají vhodný příklad křivek největšího spádu k zvolené rovině.

1. V obr. 1a zvolena byla v rovině $\omega \parallel \pi$ parabola m o ohnisku F a vrcholu W; $WF \parallel x$. Pata V kolmice spuštěné z F na π použita byla jako vrchol kuželové plochy η druhého stupně, procházející parabolou m. Je zřejmé, že prvé průměty řezů $m, {}^1m, {}^2m, \ldots$ v rovinách rovnoběžných s π jsou koaxiální a konfokální kuželosečky s m_1 — dotýkají se totiž obrysu plochy η, který je tvořen isotropickými přímkami roviny π, procházejícími bodem V_1. Rovina σ vedená rovnoběžně k nárysně promítací rovině ϱ vrcholové přímky w plochy η — protne kuželovou plochu η v parabole n, jejíž půdorys je z důvodů uvedených pro křivky ${}^1m, {}^2m, \ldots$ konfokální a koaxiální s těmito parabolami a proto je protíná vesměs v pravém úhlu. I jsou tu paraboly plochy η položené v rovinách rovnoběžných s rovinou ϱ křivkami největšího spádu dané plochy kuželové η a to vzhledem k půdorysně π. Řezy plochy η rovnoběžné s π a s rovinou ϱ dávají nárys ve dvou osnovách rovnoběžných přímek, půdorysy jejich jsou souosé paraboly o společném ohnisku.

Béře-li se v úvahu celá kuželová plocha η, jdoucí od vrcholu V na obě strany, je každá ze souosých a společné ohnisko majících parabol v π půdorysem jednoho řezu plochy η rovnoběžného s π a jedné z parabol největšího spádu plochy η vzhledem k π.

2. Místo přímky w (obr. 1b) z předešlého příkladu zvolme parabolu $s \equiv z^2 = -2qx$ $(q > 0)$; $y = 0$ a na ní zvolme vrcholy $0, I, II, III, \ldots$ parabol $m, {}^1m, {}^2m, \ldots$ rovnoběžných s π a majících v půdoryse společnou osu a totéž ohnisko F_1. Vznikne tak plocha η, jejíž rovnice k daným osám souřadným x, y, z je jednoduchá: $\eta \equiv q^2y^2 = 2qxz^2 + z^4$.

Spojme body $III\ 0$ přímkou w a na ní vyhledejme body $0, 1, 2, 3, \ldots$, jejichž půdorysy spadají do bodů $0, I, II, III, \ldots$ a jimi veďme v rovinách rovnoběžných s průmětnou π paraboly m', ${}^1m'$, ${}^2m'$, ..., jejichž půdorysy splývají s půdorysy parabol m, ${}^1m$, ${}^2m$ ... plochy η. Tyto paraboly vyplní plochu η', která byla uvažována v předcházejícím odstavci a která je plochou kuželovou. Rovina ${}^1\varrho \parallel \varrho \perp \nu$ protíná η' v parabole n', jejíž půdorys je kolmou trajektorií soustavy křivek m, ${}^1m$, ${}^2m$, ... a provedeme-li nad úsečkou $\overline{0'III'}$ parabolu n_2 shodnou a shodně položenou k s_2, je tato křivka nárysem křivky n plochy η a půdorys $n_1 \equiv n_1'$ je proto půdorysem křivky n největšího spádu plochy η vzhledem k půdorysně π. Je proto dovozeno, že *křivky největšího*

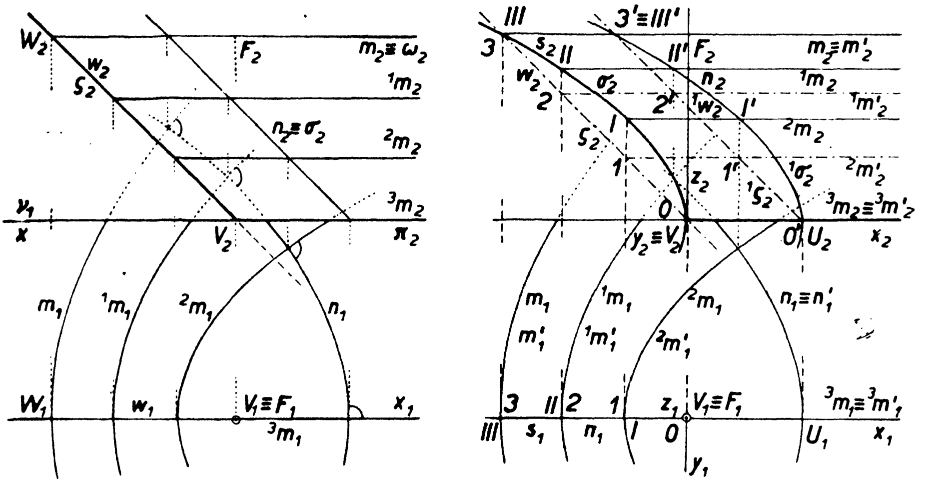

a) Obr. 1. *b)*

spádu vzhledem k půdorysně π pro uvažovanou plochu η promítají se v půdoryse do konfokálních a koaxiálních parabol; jejich nárysy jsou souosé paraboly shodné a shodně položené s nárysem s_2 křivky s.

Je-li bod U průsečíkem křivky n s přímkou ${}^3m$, je vidno, že křivka n je proniková křivka dvou válcových parabolických ploch, které se v bodě U a v úběžném bodě osy x navzájem dotýkají. Proto se jejich proniková křivka rozpadá na dvě kuželosečky — paraboly o společném půdoryse v n_1. Platí pro plochu η tohoto odstavce totéž, co platilo pro plochu uvažovanou v předcházejícím odstavci:

Křivky největšího spádu vzhledem k rovině π jsou rovinné. Jsou to paraboly o společné ose v ose x a promítají se do π do souosých a konfokálních parabol.

Ve stranorysně jsou na uvažované ploše položeny dvě paraboly $z^2 = \pm qy$, $x = 0$, tedy o polovičním parametru toho, který přináleží parabole řídicí s. Tyto paraboly mají společnou osu v ose y a dotýkají se svými vrcholy v počátku souřadnic. Parabola s je pro plochu η křivkou úžlabní, osa x, dvojná přímka plochy, jejím žlabem, stejně jako v předcházejícím odstavci přímka w byla úžlabím nebo křivkou údolní a osa x žlabem uvažované tam plochy.

3. Uvažovali jsme dvě plochy, na nichž řezy rovnoběžné s průmětnou π se promítaly do soustavy souosých a konfokálních parabol. Zvolme nyní plochy, jejichž řezy rovnoběžné s rovinou π se promítají do osnovy konfokálních kuželoseček, dotýkajících se dvou dvojin isotropických přímek, které procházejí body F_1, G_1 (obr. 2). Další zákon pro rozložení křivek samých v prostoru můžeme si zvoliti. Volme na př. ten, kdy vrcholy vedlejších os vyplňují dvě přímky

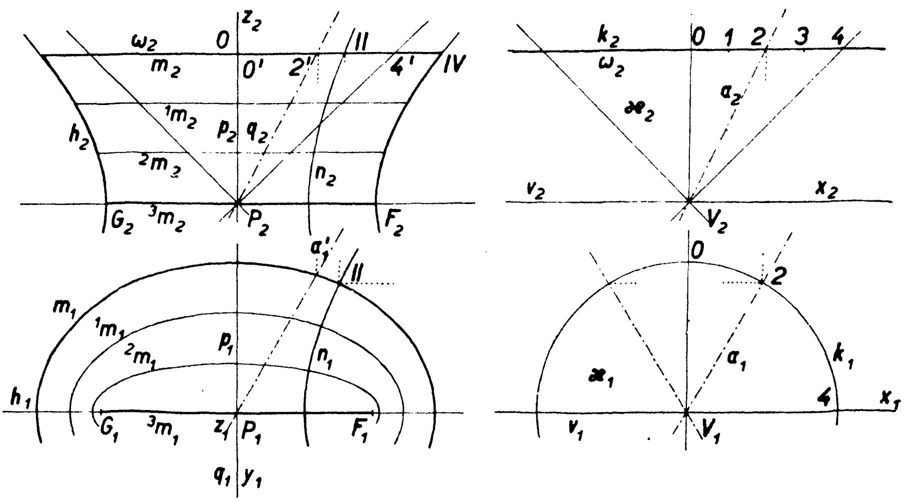

Obr. 2.

p, q, které jdou středem P úsečky $\overline{FG} = 2e$, jsou položeny ve stranorysně μ a mají vzhledem k π spád $\operatorname{tg} \varphi = +1$! Rovnice takto stanovené plochy η jest

$$\eta \equiv -\frac{x^2}{z^2 + e^2} + \frac{y^2}{z^2} = 1$$

nebo

$$\eta \equiv z^4 + z^2 e^2 - z^2 x^2 - y^2 z^2 - e^2 y^2 = 0\,.$$

Pro $x = 0$ získává se mimo dvojiny přímek p, q ještě dvojina imaginárně sdružených přímek $x = 0$; $z = \pm\, ie$. Osa $x \equiv v$ je dvojnou přímkou plochy; roviny jí proložené protínají plochu η ještě v kuželosečkách, které, dotýkajíce se čtyř imaginárních rovin, jdoucích isotropickými přímkami určených ohnisky F a G a kolmých k rovině π, musí se nezbytně promítati do π jako kuželosečky konfokální s průměty řezů plochy η, rovnoběžných s rovinou π a jsou proto orthogonálními trajektoriemi těchto řezů a jsou tudíž i křivkami největšího spádu plochy η vzhledem k rovině π. Obě přímky p, q a dále hyperbola $y = 0$, $z^2 - x^2 + e^2 = 0$, jsou útvary úboční uvažované plochy a osa x je jejím žlabem.

Podél úběžné kružnice plochy η, patřící do soustavy elips rovnoběžných s π dotýká se plochy rotační plocha kuželová o vrcholu v bodě P, který půlí vzdálenost ohnisek F a G. Na této úběžné kružnici leží úběžné body hyperbol největšího spádu, jsou proto jejich nárysy afinně sdružené směrem x_2 pro osu z_2.

Jednoduchý přímý důkaz je tento:

Vytkněme na ploše η křivku m v rovině ω rovnoběžné s π a vedle vytkněme rotační plochu kuželovou $\varkappa$, mající vrchol V v půdorysně a základnu k v ω. Poloměr kružnice k je rovný vedlejší poloose elipsy m. Vyhledejme v náryse body *1, 2, 3, 4*, které rozdělují přímočarý nárys reálné části kružnice k od středu ke krajnímu bodu na čtyři stejné díly. Jejich půdorysy jsou *1, 2, 3, 4* v k_1. Když jsme zvolili střed P plochy η a vrchol V plochy kuželové $\varkappa$ v téže přímce $v \parallel x$, jsou roviny vedené přímkou v a body *1, 2, 3, 4* kružnice k ony roviny, které protínají plochu η v hyperbolách největšího spádu vzhledem k rovině π. Rovnoběžky vedené body *1, 2, 3, 4* kružnice k k ose x vytyčují v křivce m body *I, II, III, IV*, jimiž hledané hyperboly stejného spádu procházejí. Nárysy *I, II, III, IV* tvoří řadu podobnou k řadě *1, 2, 3, 4* v k_2. Asymptoty nárysů hyperbol spádových jdou bodem P_2 rovnoběžně ke spojnicím $V_2 1$, $V_2 2$, $V_2 3$, $V_2 4$ bodu V_2 s dělicími body v přímce k_2. I je řada $1'$, $2'$, $3'$, $4'$ v m_2 shodná s řadou *1, 2, 3, 4* v k_2 a proto jsou hyperboly určené asymptotami $P_2 1', \ldots$ a body $I', \ldots$ v m_2 afinně sdružené pro osu z_2 směrem x_2. Z křivek n byla narýsována jen jedna, jdoucí bodem *II*.

Plocha η je vzhledem k rovinám π, ν, μ kolmo souměrná, bod P je jejím středem a osy x, y, z jsou jejími osami kolmé souměrnosti. Podél libovolné elipsy plochy η dotýká se jí zborcená plocha 4°, mající osu v ose z a řídící přímky jednu v ose x, druhou různoběžnou k z a rovnoběžnou s osou y.

4. Zvolí-li se pro plochu η místo zákona uvedeného v předešlém odstavci pravidlo, že vrcholy s π rovnoběžných řezů plochy promítajících se do π do konfokálních kuželoseček vyplňují v rovině $(x, z) \equiv \nu$ přímku jdoucí bodem P a mající k π spád $\operatorname{tg} \varphi = 1$, získáme plochu, která jsouc středová o středu v P a o třech rovinách π, ν, μ kolmé souměrnosti, má rovnici

$$\eta \equiv \frac{x^2}{z^2} - \frac{y^2}{y^2 e^2 - z^2} = 1,$$

čili

$$\eta \equiv (x^2 - z^2)(e^2 - z^2) = y^2 z^2 ,$$

či v jiném tvaru

$$\eta \equiv z^4 - z^2(x^2 + y^2 + e^2) + e^2 x^2 = 0 .$$

Pro $y = 0$ je určena na ploše dvojina přímek $y = 0$, $x = \pm z$, v nichž jsou vrcholy kuželoseček plochy, rovnoběžných s π a dvě přímky $y = 0$, $z = \pm e$. V rovině μ je položena rovnoosá hyperbola $x = 0$, $z^2 - y^2 = e^2$ a dvojná přímka $x = 0$, $z = 0$. Tato plocha od roviny π směrem vzhůru počíná osou y jako dvojnou přímkou, v následujících s π rovnoběžných rovinách má hyperboly; v rovině vzdálené od π o úsečku e má přímku kráterovou a nad touto rovinou jsou položeny elipsy, z nichž úběžná se ze středu P plochy promítá stejně jako v případě předcházejícím rotační plochou kuželovou. Roviny, procházející osou y protínají uvažovanou plochu v kuželosečkách, které tvoří pro plochu soustavu křivek největšího spádu vzhledem k rovině π a promítají se do ní do kuželoseček konfokálních s průměty řezů rovnoběžných s rovinou π.

5. Výtvarné zákony pro polohu řezů plochy η rovinami rovnoběžnými s π v prostoru mohou být ovšem nejrůznější, ale předpokládáme-li stále, že tyto řezy se promítají do π do konfokálních kuželoseček o stejné lineární výstřednosti e, pak bude platiti, že kolmé průměty jejich křivek největšího spádu vzhledem k π na tuto rovinu jsou opět kuželosečky s vrstevnicovým plánem plochy η konfokální. Povšimneme si z nich ještě této plochy:

Plocha η má vrstevnicový plán v konfokálních kuželosečkách položených v π, spojnice ohnisek $FG \equiv x$, $\overline{FG} = 2e$! Předpokládejme, že vrcholy křivek plochy, položených v rovinách rovnoběžných s π vyplňují kružnici popsanou nad úsečkou $\overline{FG}$ jako průměrem v rovině ν a počátek souřadnic položme do středu úsečky $\overline{FG}$! Získaná plocha má rovnici

$$\eta \equiv \frac{x^2}{e^2-z^2} - \frac{y^2}{z^2} = 1$$

nebo $\eta \equiv z^4 + z^2(x^2 + y^2 - e^2) - e^2y^2 = 0$, kde e je polovina úsečky $\overline{FG}$. Osa x je tu dvojnou přímkou a jí jdoucí roviny protínají η v křivkách největšího spádu vzhledem k rovině π.

Je zřejmo, že pro plochy uvažované v 3. a 4. odstavci mohli bychom si zvolit geometrické místo vrcholů křivek rovnoběžných s π v libovolné vhodné křivce a stále získáváme plochy, jejichž křivky největšího spádu vzhledem k půdorysně se promítají do této roviny do konfokálních kuželoseček, což možno prováděti i s plochou odstavce 2.

6. V předcházejících odstavcích byl půdorysný obrys uvažované plochy tvořen dvěma dvojinami imaginárně sdružených přímek. Můžeme nahraditi (obr. 3) tento předpoklad tím, že plocha je dána tečnými rovinami α, β, γ, δ, které protínají roviny ν a μ v přímkách rovnoběžných s osou z a od ní o úsečku ε vzdálených. Vodorovné, s π rovnoběžné řezy buďtež kuželosečky, které mají vrcholy na přímce p položené v ν, jdoucí počátkem souřadnic ve spádu tg $\varphi = 1$ vzhledem k půdorysně. Plocha η je tu dána rovnicí

$$\eta \equiv \frac{x^2}{z^2} + \frac{y^2}{\varepsilon^2-z^2} = 1$$

nebo

$$\eta \equiv z^4 + \varepsilon^2(x^2 - z^2) - z^2(x^2 - y^2) = 0\,.$$

Ježto body F_1, G_1 mají v tomto případě stejný význam, není třeba uvažovat zvlášť řídicí přímku plochy v μ jako případ zvláštní. Osa y je tu dvojnou přímkou a roviny jí položené protínají plochu η v kuželosečkách promítajících se do π do osnovy, určené tečnami α_1, β_1, γ_1, δ_1, tedy téže osnovy, do níž se do π promítají řezy plochy s π rovnoběžné. Všechny tyto půdorysy kuželoseček mají v kružnici opsané v π okolo počátku poloměrem ε společnou orthoptickou kružnici k. Ve stranorysně leží na ploše kružnice o poloměru ε a středu v počátku souřadnic, osa y a přímky $y = 0$, $z = \pm\,\varepsilon$ jsou kráterové přímky této plochy.

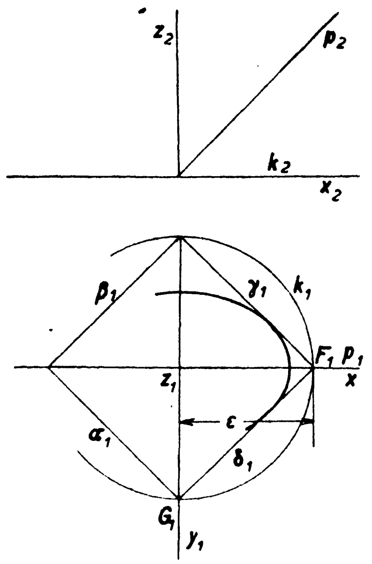

Obr. 3.

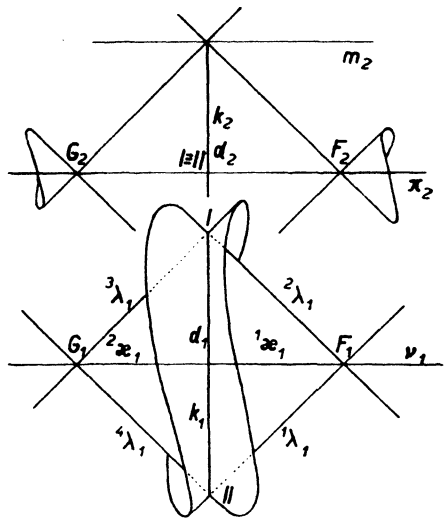

Obr. 4.

Poznámka: Plochu uvedenou v odstavci 6 můžeme získati sečítáním. Zvolme dvě rotační kuželové plochy ${}^1\varkappa$, ${}^2\varkappa$ o společné ose v π a o vrcholech F, G, při čemž vrcholové úhly obou kuželových ploch buďtež rovny úhlu pravému (obr. 4). Z ploch ${}^1\varkappa$, ${}^2\varkappa$ získáme plochu $\varkappa \equiv ({}^1\varkappa + {}^2\varkappa)$ pro směr sečítání kolmý k π a pro podmínku, že souřadnice z libovolného bodu plochy η ve sčítacím paprsku je rovna $z = \dfrac{{}^1z + {}^2z}{2}$, kdę ${}^1z$, ${}^2z$ jsou příslušné souřadnice ploch ${}^1\varkappa$ a ${}^2\varkappa$. V rovinách ${}^1\lambda, \ldots, {}^4\lambda$ jsou položeny půdorysné obrysy plochy $\varkappa$, paraboly souměrně položené k π a mající v bodech I, II své vrcholy. Z tohoto způsobu vytváření plochy $\varkappa$ bylo by lze vyčíst řadu dalších vlastností této plochy čtvrtého stupně. Zvolíme-li plochy ${}^1\varkappa$, ${}^2\varkappa$ tak, aby jejich obrysy půdorysu byly isotropické přímky, dává součet plochy uvažované v 2. a dalších odstavcích, bez použití počtu vyplývá tu na př. stupeň plochy a jiné vlastnosti.